

Krajobraz kulturowy Beskidu Żywieckiego. Zarys problematyki geograficznej

Urszula Myga-Piątek

Cultural Landscape
of Beskid Żywiecki
Mountains. Outline
of Geographic
Problems

Wprowadzenie

Introduction

Artykuł poświęcony jest omówieniu procesów kształtowania się krajobrazu kulturowego na obszarze Beskidu Żywieckiego. Jest to zaledwie szkic problematyki, gdyż szersze omówienie tego złożonego zagadnienia wymaga więcej miejsca. Na omawianym obszarze krajobraz rozwijał się w sposób ewolucyjny i jest świadectwem współistnienia i wzajemnego oddziaływania przyrody i człowieka. Celem artykułu jest charakterystyka przystosowań człowieka do warunków naturalnych Beskidu Żywieckiego – podłoża geologicznego, rzeźby, klimatu, wód powierzchniowych, gleb, naturalnego pokrycia roślinnego. Formy tego przystosowania, a następnie kolejne fazy ingerencji antropogenicznej przekładają się na wykształcenie specyficznych form zagospodarowania terenu. Na tle zarysu fizjograficznego przedstawiono krótki opis historii osadnictwa oraz etapy użytkowania przestrzeni Beskidu Żywieckiego.

Tekst wskazuje także na proces odwrotny tj. wpływ człowieka na środowisko i krajobraz gór. Artykuł prezentuje zatem zmiany w naturalnych składnikach przestrzeni przyrodniczej – sieci wodnej, rzeźbie, szacie roślinnej wywołane użytkowaniem przez człowieka oraz ich krajobrazowe skutki. W zakończeniu autorka próbuje odnieść się do przy-

szłego stanu organizacji przestrzeni i potrzeby zintegrowanej ochrony.

W opracowaniu przyjęto, iż krajobraz kulturowy stanowi historycznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstały w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzący specyficzną strukturę, objawiającą się regionalną odrębnością postrzeganą jako swoistą fizjonomię [Myga-Piątek 2001].

Cechy środowiska geograficznego

Natural environment features

Karpaty stanowią młode, rozległe na 1300 km, pasmo górskie, rozprzestrzeniające się w granicach Polski, Słowacji, Ukrainy i Rumunii. Pod względem budowy geologicznej można podzielić je na dwa zespoły różniące się wiekiem: starsze Karpaty Wewnętrzne, w skład których w Polsce wchodzi Tatry – sfałdowane w górnej kredzie oraz młodsze Karpaty Zewnętrzne zwane także często Karpatami fliszowymi – sfałdowane w późnym paleogenie i miocenie. Granicę między Karpatami Wewnętrznymi i Zewnętrznymi stanowi Pieniński Pas Skałkowy [Oszczypko 1995].

Karpaty Zewnętrzne są zbudowane z bardzo charakterystycznego zespołu skalnego zwanego fliszem czyli naprzemiennie ułożonych ławic zlepieńców, piaskowców, mułow-

ców i łośców. Dodatkowo Karpaty Zewnętrzne można podzielić na Karpaty Zachodnie – Beskidy i Pogórze Karpackie oraz Karpaty Wschodnie – czyli Bieszczady.

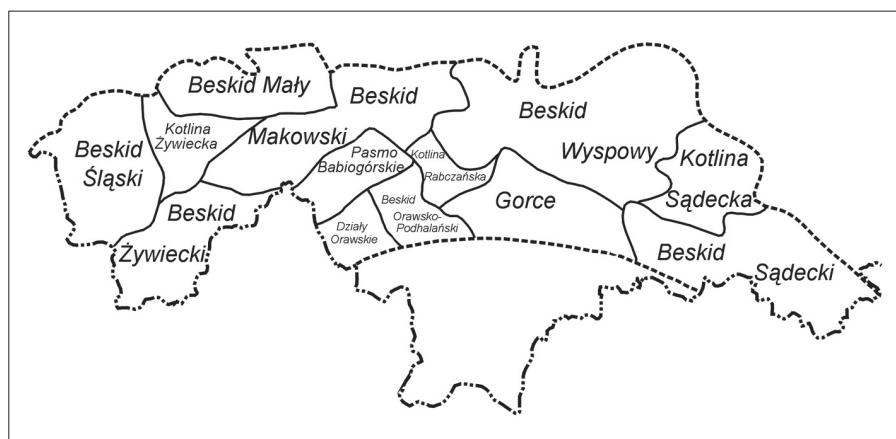
Rzeźba Karpat Zachodnich charakteryzuje się występowaniem wzajemnie równoległych i wydłużonych jednostek morfologicznych, których przebieg nawiązuje do struktur geologicznych, linii uskoku tektonicznych oraz warunkowany jest różnorodną odpornością skał [Izmańłow i in., 1995]. Jednostki te tworzą pasma: Beskid Śląski, Mały, Żywiecki, Wysoki, Sądecki, Wyspowy, Mały, Niski i towarzyszące im strefy Pogórzy.

Przedmiotem opracowania objęto wybrany fragment Karpat fliszowych – pasmo Beskidu Żywieckiego. Tworzy on największą w Karpatach Zewnętrznych grupę górską wokół Babiej Góry. Pasma to rozciąga się na długości blisko 100 km od Przełęcz Jabłonkowskiej po Kotlinę Wiśniowej. Składa się z szerokich i zwartych mniejszych pasm górskich od przebiegu SW-NE, które rozdzielone są stosunkowo wąskimi dolinami o stromych zboczach i wyraźnym V-kształtnym profilach poprzecznych (doliny Soły, Ujsoły, Danielki, Krzyżowej). Dzielą one pasmo na grupy: są to kolejno: grupa Babiej Góry, grupa Pilska, Wielkiej

dacji. Miejsca o większej odporności tworzą wyniesienia np. Pilska 1557 m n.p.m. i Romanki, 1360 m n.p.m., natomiast miejsca o mniejszej odporności skał podłoża tworzą grzbietowe obniżenia – przełęcz np.: Ujsolska, Sopotnicka, Korbielowska.

Współczesną rzeźbę Beskidu Żywieckiego kształtują w dużej mierze procesy osuwiskowe. W ich wyniku tworzą się liczne jaskinie grawitacyjne, rozpadliny, osuwiska stokowe, zerwy. Są one powszechne na Romance, Pilsku, Lipowskiej, i Rycerzowej [Ziętara, 1998]. Interesującą formą skalną w krajobrazie naturalnym Beskidu Żywieckiego są także skałki czyli wychodnie bardziej odpornych skał podłoża o charakterze ostańców.

Klimat Beskidów podobnie jak całych Karpat charakteryzuje się większym od średniej zachmurzeniem i mniejszym nasłonecznieniem oraz niższą temperaturą i podwyższonymi opadami. W rozkładzie elementów klimatu można wyróżnić wyraźną piętrowość. Cechą charakterystyczną obszaru Beskidu Żywieckiego jest zmienność pogody spowodowana ścieraniem i transformacją mas powietrza kontynentalnych i oceanicznych nad łukiem Karpat. Do cech klimatu, które odgrywają istotne znaczenie dla jakości życia i gospodarowania w Beskidach należy wymienić: silne spadki temperatur w dolinach i obniżeniach śródgórskich, zmniejszanie się rocznej amplitudy temperatur wraz z wysokością, znaczne kontrasty termiczne

Pasma górskie Karpat Zachodnich za J. Kondracki, 2001

Mountain range in west Carpathians by J. Kondracki, 2001

Raczy i płaskowyż Beskidu Średniego [Klimaszewski 1972].

Beskid Żywiecki budują miazsze serie piaskowców nasunięcia tzw. płaszczowiny magurskiej. W jej obrębie można w rzeźbie wyróżnić wyraźne poziomy zrównań, będące zapisem okresów intensywnej denu-

Mgły w dolinie Soły – charakterystyczny element krajobrazu Beskidów
Fot. Z. Caputa

Mists in the Soła valley – a characteristic element of the Beskid Mountains

Człowiek w Beskidzie Żywieckim

Human in Beskid Żywiecki Mountains

Wielowiekowa działalność człowieka dopasowywała się do warunków środowiska naturalnego, z czasem wywołując w nim poważne modyfikacje. Penetracja Beskidu Żywieckiego następowała stopniowo; różna była także intensywność eksploatacji zasobów i skala przeobrażeń krajobrazu naturalnego. Wprowadzanie elementów kulturowych w przestrzeń przyrodniczą obejmowało najpierw doliny rzeczne, a następnie partie stokowe i wierzchowinowe (Łajczak, 2004). Rozległy łuk Karpat stanowił trudną do przebycia barierę dla plemion zbieracko-łowieckich, natomiast płaska Kotlina Żywiecka mogła, jak przypuszczają archeolodzy, stanowić teren atrakcyjny dla ludów pastersko-rolniczych z czasów kultury łuzyckiej [Czyłok 2004].

Historia osadnictwa na obszarze Beskidu Żywieckiego daje się podzielić na kilka etapów. Najstarsza faza osadnictwa (do XV w.) związana była z penetracją dolin rzecznych jako naturalnych szlaków migracji grup osadniczych, których zdecydowana większość pochodziła z południowej Małopolski i następowała od strony Kotliny Żywieckiej. Zbiegające się doliny Soły i Koszarawy były zasiedlane sukcesywnie w miarę

na stokach, duże prędkości wiatru, okresy nagłych odwilży, okresy bardzo mroźnej pogody w miesiącach zimowych, obfite oraz długotrwałe opady, częste występowanie mgieł i szadzi [Caputa 2004].

Beskid Żywiecki w przeważającej części odwadniany jest do zlewni Soły. Wody powierzchniowe w postaci potoków i małych cieków powierzchniowych cechuje zmienny w czasie przepływ. Cykl krążenia wody jest uzależniony klimatycznie – największe stany wód w rzekach występują w okresie wiosny i lata, w wyniku zasilania roztopowego i deszczowego. Minimalne stany przypadają na miesiące zimowe. Cechą charakterystyczną Beskidu Żywieckiego jest występowanie licznych źródeł. Są one szczególnie częste na obszarach osuwiskowych. Mają one uregulowaną wydajność rzędu 1-5 l/s, np. źródła na stokach Pilska, Romanki, Lipowskiej i Wielkiej Raczy. Częstym elementem krajobrazu naturalnego są także źródła rumoszowe i aluwialne, których wpływ i temperatura są zmienne, mają one nierzadko podwyższoną mineralizację [Łajczak 1998]. Charakterystycznymi elementami hydrograficznymi krajobrazu naturalnego tej części Beskidów są także wodospady na licznych potokach, z największym wodospadem w Sopotni Wielkiej

(10 m), a także obszary zabagnione, jeziorka i oczka wodne.

Gleby Beskidu Żywieckiego cechuje mozaikowy charakter. Pokrywa glebowa jest bezpośrednio zależna od podłoża geologicznego, rzeźby terenu i klimatu. Wyróżniamy wśród nich gleby inicjalne skaliste i rumoszowe, gleby brunatne, płowe bielcowe i bielice [Skiba, 1995]. Do rozkładu gleb i piętrowości klimatycznej dopasowują się piętra roślinne. Decyduje to o charakterystycznej piętrowości krajobrazowej Beskidu Żywieckiego. Możemy zatem wyróżnić piętro pogórza – rozciągające się wzdłuż dolin rzecznych wypełnionych maczami, glebami deluwialnymi, płowymi a miejscami rędzina, które użytkowane jest obecnie najczęściej rolniczo. Dawnej zajęte było przez lasy liściaste z grabem, dębem, klonem i lipą. Niewielkie płaty takich lasów spotykane są wzdłuż rozcięć erozyjnych i wąwozów, często o antropogenicznym założeniu. Kolejne piętro stanowi regiel dolny z lasami mieszanymi na glebach brunatnych i rumoszowych. Ponad nim rozciąga się regiel górny na glebach bielcowych i rumoszowych. Najwyższe piętro Beskidu zajęte jest przez kosodrzewinę, wykształconą powyżej górnej granicy lasu na glebach inicjalnych lub bezpośrednio na skalistym podłożu.

wzrostu zapotrzebowania na większą przestrzeń rolniczą. Mady rzeczne i dostęp do wody stanowiły dla ludności rolniczej korzystne zaplecze produkcji żywności. Powstawały ośrodki osadnicze w Węgierskiej Górze, Milówce, Rajczy, Kamesznicy [Czyłok 2004, Poniedziałek 1980]. Dużym wyzwaniem dla osadnictwa były wyjątkowo trudne warunki klimatyczne.

Pierwsi rolnicy opanowali tereny bezleśne wzdłuż Soły. Jedynym większym ośrodkiem miejskim był Żywiec. Ludność w tym okresie trudniła się dodatkowo transportem soli z Wieliczki.

Druga faza osadnicza zajęła zasiedlanie obszarów stokowych i wyższych partii dolin rzecznych. Decyzja o zajmowaniu wyższych partii zlewni wynikała z przeludnienia starszych tradycyjnych wsi nadrzecznych. Górskie zbocza zajmowane były przez osadnictwo wołoskie. Przybywający ze wschodu Wołosi wywarli znaczące piętno na krajobrazie kulturowym Beskidu Żywieckiego [Tylkowa 1991]. Od XV w. trwała wędrówka ludności pasterskiej w poszukiwaniu miejsc do wypasu owiec i kóz. Była to ludność, która pierwotnie zajmowała nizinę Siedmiogrodzką i Wołoszczyznę – naddunajską nizinę w południowej Rumunii. Ludność ta specjalizowała się w wypasie owiec, produkcji serów i cechował ją wędrowny styl życia – typowy dla plemion pasterskich. Zwyczaje i obrzędy, a także doświadczenia ludności wołoskiej

w użytkowaniu przestrzeni przyrodniczej były szybko asymilowane przez ludność tubylczą Beskidów, a i odwrotnie koczownicy stopniowo mieszając się z tutejszą ludnością przyjmowali od niej cechy kulturowe wynikające z osiadłego trybu życia. Skutkowało to potrzebą rozszerzenia areałów upraw, które najłatwiej można było uzyskać kosztem trzebieży lasów. Podstawowym środkiem agrotechnicznym stał się ogień. Na pierwszych polanach zakładano wsie zwane zrębkami. Stopniowo osadnictwo przesunęło się coraz wyżej zlewni. Maksimum takiego osiedlania się przypadło na XVII wiek. Towarzyszącym zajęciem było hutnictwo szkła i żelaza, powstawały liczne warzelnie soli w okolicach miejscowości Sól. Z tego okresu datuje się także powstanie rzemiosła pracującego na bazie energii rzek i potoków. Zakładano młyny, kuźnice, folusze i tartaki.

W XVIII w. miała miejsce kolejna faza osadnictwa zwana okresem poloniarskim. Poloniarzy stanowiła głównie biedota wiejska, komornicy i chałupnicy, którzy w obszarze dworskich lasów, wycinali polany pod budynki gospodarcze [Tylkowa 1991, Plit 2004, Łajczak 2004]. Z uwagi na wzrost zaludnienia wsi poszukiwano pastwisk w coraz wyższych partiach stoków. Wyrabiane polany stały się zalążkiem nowych przysiółków i wsi.

W początkach XVII w. w okolicach Żywca zaczęły rozwijać się pierwsze folwarki. Ich powstanie wywarło bezpośredni wpływ na rozwój osadnictwa w regionie. Folwarki zwane także dworami powstawały na gruntach odebranych chłopom. Wyrugowani chłopcy byli przenoszeni na tereny dotąd niezaludnione co potęgowało rozpoczęty przez pasterzy wołoskich proces rozwoju osadnictwa zarobkowego. Powszechnie

Murki z kamienia – charakterystyczny element krajobrazu Beskidu Żywieckiego
Fot. M. Angiel

Stone walls – a characteristic element of Beskid Żywiecki landscape

stosowano wyręb i cerhlowanie czyli okorowywanie drzew, aby doprowadzić do jego uschnięcia. Cechą charakterystyczną było okresowe porzucanie wyjąłowionego pola i cerhlowanie kolejnych powierzchni leśnych [Łajczak 2004].

W XVII w. osady wzdułuż rzek tętniły życiem. Obok rolnictwa, pasterstwa i hodowli ryb, nadal rozwijało się rzemiosło wykorzystujące energię rzek. Od XIX wieku rozpoczęła się dodatkowo intensywna gospodarka leśna i hutnictwo żelaza związane z działalnością rodu Habsburgów (zakłady w węgierskiej Górce, Ślemieniu i Makowie). Spławiono go rzekami np. Sołą aż po Kraków. Wypalano węgiel drzewny potrzebny przy wytopie metali i szkła. Drewno z Beskidów wykorzystywał w XIX w. rodzący się na Śląsku przemysł. W tym okresie nastąpiło zasadnicze i ostateczne wyniszczenie pierwotnych lasów bukowo-jodłowych

w obrębie regła dolnego, które na zrębach zupełnych zastępowano zbiorowiskami świerkowymi. Na okres ten datuje się także upadek pasterstwa.

Kultura materialna Beskidu Żywieckiego

Material culture in Beskid Żywiecki Mountains

Swoją kulturę górale żywieccy wyrażają poprzez folklor. Nadal jest on żywy w strojach, obrzędach, zwyczajach, pieśniach i tańcu. Kultura ludowa żywieccyzny ma także materialny wyraz, który wprost obrazuje się w krajobrazie. Jest nim przede wszystkim charakterystyczne budownictwo wiejskich zagrod, przysiółków, szałasów pasterskich, a także specyficzne budownictwo sakralne: kościoły, kapliczki, przydrożne krzy-

że i figury świętych. W krajobrazie kulturowym regionu żywieccyzny można doszukać się wyraźnych związków budownictwa ze środowiskiem naturalnym. Największy wpływ na formy architektoniczne i rodzaj materiałów budowlanych miały skały podłoża, rzeźba, klimat i szata roślinna.

Do rzadkości należy występowanie tradycyjnej wiejskiej zabudowy. Niegdyś do budowy wykorzystując drewno – głównie jodłowych lub świerkowych bali (okrągłaków lub kancików) budowano chaty łączone na zręb. Szczeliny między belkami wypełniano słomą lub pakułami. Niezwykle rzadko polepiano ściany gliną ze słomą. Polepianie zwykle stosowano w części mieszkalnej, stosując tam również bielenie ścian. Powszechnym zabiegiem było bielenie końców węglów lub całości ścian frontowych i malowanie kropek lub pasów na szczytach. Nowsze zabudowania były obijane deskami lub malowane na dwa kolory. Deskowaniu często towarzyszą ozdobne ornamenty. Na terenie Beskidu Żywieckiego budowano dachy przyczółkowe, pochodne dachu dymnikowego. Rzadziej spotyka się naczółki. Pokrycie dachowe zwykle stanowił gont a w budynkach gospodarczych dranicą (deski łupane). Od połowy XX w. powszechnie stosować zaczęto eternit [Bohdanowicz, 1995]. Dominują tu chałupy jednotraktowe, symetryczne i asymetryczne – tzw. „długie domy” charakteryzujące się występowaniem wszystkich pomiesz-

Przykład doskonale zachowanego domu z charakterystycznym deskowaniem
Fot. Z. Caputa

Example of a perfectly preserved house with characteristic wooden siding

czeń – izby, sieni, komory i stajni pod jednym dachem. Uzupełnienie zagrody stanowi często wolnostojąca, wykopana na zboczach wzniesień, o murowanych ścianach i drewnianym dachu, piwnica wnekowa. Zagrody, przydomowe ogródki i sady były otaczane płotami sztachetowymi. Płoty żerdziowe spotyka się wzdłuż dróg bocznych, którymi przepędzano stada owiec. Dzisiaj z dawnych układów ruralistycznych zachowały się jedynie pozostałości. O ich wspaniałych założeniach możemy dowiadywać się jedynie oglądając pierwsze wydawane widokówki [Kubica, 2003]. Zostały na nich utrwalone najistotniejsze cechy góralskiej zabudowy. Młyny, kuźnie, karczmy, drewniane chałupy i studnie.

Najbardziej charakterystycznym elementem osadniczym krajobrazu kulturowego Beskidów Żywieckich jest budownictwo przysiółkowe. Stanowi ono efekt rozpraszania się zwartego osadnictwa w dolinach w ślad za pozyskiwanymi terenami rolnymi na wysokich stokach i wierzchołkach. Początkowo przysiółki tworzyły niskie drewniane chaty i stodoły, które bardzo harmonijnie dopasowane były do warunków naturalnych – rzeźby i pokrycia terenu [Kowicki 2004]. Srogi klimat Beskidów w prosty sposób decydował o cechach zabudowy, rozmieszczeniu przysiółków i życiu ich mieszkańców¹. W lokalizacji przysiółków jako nieodłącznego elementu krajobrazu Beskidu Żywieckiego można zauwa-

żyć kilka prawidłowości: występują one na stokach o długim czasie nasłonecznienia czyli o ekspozycji południowej, południowo-wschodniej lub zachodniej, np. Kulówka, Kielbasówka, Szczytówka, przysiółki ponad Złatną. Druga wyraźna ich koncentracja występuje na stokach o małym nachyleniu czyli zbudowanych z utworów słabo odpornych, co sprzyja działalności rolniczej, ułatwia budowanie domów i zwiększa okres wegetacji. Trzecia wyraźna grupa koncentracji przysiółków związana jest z miejscami łatwego dostępu do wody (źródła, wysoki poziom wód gruntowych ułatwiający budowę studni).

Uzupełnieniem zabudowy były dodatkowo stawiane na górskich halach szałas – kurne chaty. Zwykle miały asymetryczne, kryte gontem dachy i ściany z płotu koszarowego. Dłuższa część dachu wspierana była na trzech belkach, krótsza – tzw. „nadwatrze” wisiła nad paleniskiem. Szalas był przenośny i był przesuwany w ślad za miejscem wypasu owiec [Setkowicz, 1961].

Szczególnie cennym składnikiem krajobrazu kulturowego Beskidów są budowle sakralne, i to głównie te które można by zaliczyć do tzw. małej architektury sakralnej. Niezwykle swojskiego uroku dostarcza Beskidom stosunkowo duża ilość dobrze zachowanych krzyży przydrożnych i figur świętych, głównie św. Nepomucena – przy źródłach i Chrystusa frasobliwego na rozstaju dróg.

Relacje człowiek – środowisko naturalne – krajobraz kulturowy

Relationships human – natural environment – cultural landscape

Proces zasiedlania Beskidów był bardzo rozłożony w czasie. Ludzie wchodząc w ten obszar kierowali się wyborem miejsc charakteryzujących się najkorzystniejszą proporcją wszystkich niezbędnych do gospodarowania walorów środowiska. Wybierali miejsca uprzywilejowane pod względem ukształtowania tere-

Zabudowa w przysiółku Graberki
Fot. Z. Caputa

Building in hamlet Graberki

nu, dostępności wody, dobrych gleb i korzystnego klimatu. Wsie rozwinęły się głównie w górnych częściach stoków dolin V-kształtnych i niższych partiach terasowych, sprzyjających gospodarce rolnej. Druga wyraźna koncentracja wsi występuje na asymetrycznych grzbietach o ekspozycji południowej. Natomiast brak jest osad ludzkich na grzbietach o wystawie północnej, w miejscach gdzie naprzemienność warstw skalnych wpływa na powstawanie częstych osuwisk i gdzie tworzą się młaki, rozpadliny skalne i podmokłości terenu. Człowiek nie osiedlał się także w obszarach tworzenia się rumowisk skalnych.

Oceniając stopień przeobrażeń krajobrazu naturalnego w Beskidzie Żywieckim należy stwierdzić, że prawie całkowicie uległ on przekształceniu. Człowiek stał się stopniowo wiodącym czynnikiem modelowania przestrzeni. Wprowadzane przez niego zmiany objęły wszystkie elementy środowiska i obrazują się one wyraźnie w fizjonomii pasma górskiego. Najbardziej widoczne zmiany zostały wprowadzone w szacie roślinnej, rzeźbie terenu i formach zagospodarowania przestrzennego.

Kolonizacja rolnicza dolin spowodowała eliminację porastającej terasy rzecznej olszyny górskiej i podgórskiego łągu jesionowego. Olszyna górską zachowała się jedynie w postaci szpalerów zadrzewień porastających brzegi rzek. Pod osadnictwo zajęte zostały znaczne płaty buczyny karpackiej, które skutecznie wytrzebiono w opisanych powyżej etapach. W wyniku trwającego wiele wieków zagospodarowania rolniczego wykształciły się całkowicie wtórne fitocenozy [Czyłok 2004]. Skutkiem działalności pasterskiej jest występowanie powszechne łąk z klasy *Molinio-Arrhenatheretea*.

W tym okresie większość wierzchowin Beskidu Żywieckiego zostało odlesionych i zamienionych na rozległe pastwiska. Wycięto kosówkowe zarośla i zachodniokarpacą świerczynę górnoreglową. Proces wylesienia szczytów i zboczy objął nawet najwyższe partie dolnoreglowego boru jodłowego. Na intensywnie wypasanych wierzchowinach powstały antropogeniczne łąki górskie. Łąki te tworzą atrakcyjny fizjonomiczny element krajobrazu kulturowego o wysokiej różnorodności gatunkowej [Czyłok 2004]. Dopiero przemiany ekonomiczne ostatnich lat zatrzymały proces wypasu na Beskidzkich polanach. Obecnie ludność miejscowa nie wykazuje zainteresowania hodowlą dużych stad owiec i kóz. Grozi to zanikiem tego antropogenicznego, ale także malowniczego elementu krajobrazu, w wyniku ponownego wkraczania lasu na hale. Jednocze-

śnie obserwowany jest proces wielu niekorzystnych konsekwencji ekologicznych występowania monokultury świerka, wprowadzonego tu w XIX w. na zrębach zupełnych. Doświadczenia leśników w tej kwestii prowadzą do odtwarzania zbiorowisk bukowo-jodłowych w reglu dolnym. Jest to jednak zadanie kosztowne i długoletnie [Czyłok 2004].

W trakcie zagospodarowania przestrzeni gór człowiek wytyczył i wykorzystywał drogi polne, które z czasem pogłębione i poszerzone przez procesy erozyjne zmieniały się w głębokie wąwozy. Stoki górskie przekształcano w terasy, umożliwiające uprawę pól. Gospodarując na polach człowiek wyorywał kamienie z pól i gromadził je w postaci kopczyków tzw. kród, a także budował na rzekach zapory przeciw rumowiskowe z kamienia [Łajczak i in. 1995].

Najbardziej zauważalne zmiany w krajobrazie wynikają przede wszystkim z zaniechania tradycyjnego sposobu zagospodarowania przestrzennego. Przeobrażenia XX w. – najpierw gospodarki socjalistycznej, która najczęściej nie liczyła się z uwarunkowaniami przyrodniczymi, a następnie okres po 1990 r. – nieskrępowanej swobody (samowoli) budowlanej, przyniosły zmiany architektoniczne w obrębie wsi i przysiółków, powodując ich drastyczne wyobcowanie z przyrodniczego i kulturowego kontekstu. Występujący do niedawna „głód ziemi” został zastąpiony jak pisze

Tradycyjny sposób uprawy ziemi
w przysiółkach Beskidu Żywieckiego
Fot. Z. Caputa

Traditional way of tillage in the hamlets of
Beskid Żywiecki

w górach w sensie społeczno-gospodarczym jak i planistyczno-architektonicznej zostały zredagowane przez M. Kowickiego [2004]. W takim obliczu tym cenniejsze są inicjatywy pielęgnowania dawnych tradycji zabudowy; przykłady takie możemy odnaleźć np. w przysiółkach Dziaski i Graberki w gminie Rajcza. Przysiółki można uznać za jedyne enklawy tradycyjnych wzorów gospodarowania i jednocześnie miejsca wokół których zachował się harmonijny krajobraz kulturowy.

Obecnie zanikają także dawne ślady wielokierunkowe użytkowania przestrzeni: zarastają kamieniołomy, zanikają koliste zagłębienia w których wydobywano rudę darniową, oraz zarastają darnią stożki rumowisk usypanych przy kopaniu rudy². Jest to naturalny proces „denudacji kulturowej”, która bez wspierania ochroną czynną, spowoduje ostateczny zanik tych form z krajobrazu analizowanego obszaru. Ochrona ta

M. Kowicki [2004] przez „apetyt na ziemię”, rozumiany jako zasób działek budowlanych przeznaczonych do sprzedaży, najczęściej ludziom z miasta (głównie ze Śląska). Prosta i łatwa do przewidzenia konsekwencją jest „rozlewanie” się osadnictwa turystycznego (drugie domy) na stoki i zacierająca się, tak charakterystyczna w obszarach górskich granica rolno-leśna. Architektura tych zabudowań ma więcej wspólnego z nowoczesnymi wzorami budownictwa podmiejskiego niż z tradycyjnym modelem budownictwa góralskiego. Zatraceniu ulega regionalizm w budownictwie, który dla wielu nowych „osadników” kojarzony jest z zacofaną prowincją.

Podsumowanie

Conclusion

W historii kształtowania krajobrazu kulturowego można wyróżnić kilka etapów, które cechowały się wprowadzaniem zmian fizjonomicznych oraz różnym stopniem przeobrażania środowiska przyrodniczego. Do podstawowych form oddziaływania na krajobraz należy wymienić za A. Łajczakiem [2004]: osadnictwo i związane z nim wycinanie lasów i powstawanie różnych form użytków rolnych, wyrąb lasów i wykorzystywanie zasobów leśnych; pasterstwo, szalaństwo i gospodarkę łąkową; górnictwo, hutnictwo żelaza i szkła; gospodarkę leśną i flisactwo. Dzisiaj do głównych czynników

wpływających na postać krajobrazu kulturowego należy racjonalna gospodarka leśna oraz rolnictwo oraz turystyka.

Obecnie obserwuje się degradację harmonijnego, kształtowanego przez stulecia i dowodzącego ekologicznych związków człowieka z miejscem krajobrazu kulturowego. Najpoważniejszym zagrożeniem dla jakości krajobrazu jest masowa turystyka, budownictwo drugich domów, wszędobylska reklama [Tkocz 2007]. W rejonie Korbielowa, Rajczy powstają stacje narciarskie i towarzysząca im turystyczna infrastruktura. Rozwijają się nowoczesne formy turystyki wywołujące zwiększoną presję na środowisko przyrodnicze i psujące krajobraz. Obok szeroko nagłaśnianych w prasie i opisywanych w literaturze przedmiotu negatywnych oddziaływań na środowisko wpływają one poprzez eliminację góralskiego budownictwa na ujednocianie i nijaczenie krajobrazu. Najdobitniejszym przykładem takich zjawisk może być Korbelów – opisywany już w literaturze jako „jednostka noclegowo-usługowa”, która zatraciła swe rdzenne funkcje i góralskie oblicze. Wprowadzając w życie decyzje, często wbrew racjonalnym planom zagospodarowania przestrzennego, za to w obliczu ekonomicznych celów, wpłynięto mocno na zdeformowanie krajobrazu kulturowego. Wymaga to pojęcia natychmiastowych działań dla poprawy jakości krajobrazu kulturowego tego regionu. Postulaty „naprawiania” przestrzeni wiejskiej

„Na straży krajobrazu kulturowego”
Fot. M. Angiel

“On guard of cultural landscape”

Kapliczka i wejście do chaty w miejscowości Sól koło Rajczy. Fot. z inwentaryzacji budowlanej zabytkowych obiektów w miejscowości Sól koło Rajczy, 1987

A small chapel and entrance to a hut in locality Sól near Rajcza. Photo taken during architectural inventory of antique objects in locality Sól near Rajcza, 1987

powinna mieć wymiar zintegrowany i dotyczyć równocześnie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.

Urszula Myga-Piątek

Zakład Geoeoturystryki
Wydział Nauk o Ziemi
Uniwersytet Śląski
Unit of Geocotourism
Faculty of Earth Sciences
University of Silesia

Przypisy

¹ Czarno-białe fotografie i szkice pochodzą z bogatych zbiorów inwentaryzacji budowlanej zabytkowych obiektów w miejscowości Sól koło Rajczy wykonanej w ramach praktyk wakacyjnych studentów Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej, pod kierunkiem dr inż. arch. Andrzeja Grzybowskiego i dr inż. arch. Grzegorza Rendchena. Zbiór materiałów obejmuje 88 rysunków, szkiców i planów w skali 1:500; 1:100 i 1:50 oraz dokumentację w postaci 166 fotografii zagród, domów i piwnic wolnostojących, kaplic, dzwonnicy, kuźni oraz detali architektonicznych. Dokumentacja ta została udostępniona organizatorom VI seminarium krajobrazowego „Krajobrazy Karpat” – zob. Bułka W., Caputa Z., 2004.

² Zagadnienia te zostały szeroko przedstawione w monografii M. Kubicy: *Widoki Żywca i Żywiecczyny* (2003).

Literatura

1. Bogdanowski J., 1983, *Wprowadzenie do regionalizmu architektoniczno-krajobrazowego*, *Wiadomości ekologiczne*, T. XXIX, z. 3.
Bohdanowicz J., 1995, *Komentarz do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, t. II. Budownictwo, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.

Stara kuźnia i chata z tradycyjnym białym paskowaniem, Sól koło Rajczy. Fot. z inwentaryzacji budowlanej zabytkowych obiektów w miejscowości Sól koło Rajczy, 1987

Old smithy and hut with traditional white stripes, Sól near Rajcza. Photo taken during architectural inventory of antique objects in Sól near Rajcza, 1987

2. Bułka W., Caputa Z., 2004, *Budownictwo regionalne na przykładzie Soli* [w:] Myga-Piątek U. (red.), *Przemiany krajobrazu kulturowego Karpat. Wybrane aspekty*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 3. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 155-166.
3. Caputa Z., 2002, *Przysiółki jako element krajobrazu Beskidu Żywieckiego* [w:] Jankowski A. T., Myga-Piątek U., Jankowski G. (red.), *Problemy ochrony i kształtowania krajobrazu Górnego Śląska na tle doświadczeń z innych regionów Polski*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego nr 1, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec.
4. Caputa Z., 2004, *Uwarunkowania klimatyczne osadnictwa w Karpatach Zachodnich* [w:] Myga-Piątek U. (red.), *Przemiany krajobrazu kulturowego Karpat. Wybrane aspekty*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 3. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 11-33.
5. Czyłok A., 2004, *Przemiany roślinności w związku z eksploatacją zasobów przyrodniczych Beskidu Żywieckiego* [w:] Myga-Piątek U. (red.), *Przemiany krajobrazu kulturowego Karpat. Wybrane aspekty*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 3. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 43-49.
6. *Inwentaryzacja budowlana zabytkowych obiektów w miejscowości Sól/Rajcza*, 1987.
7. Izmailów B. i in., 1995, *Rzeźba* [w:] Warszzyńska J. (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, Wyd. Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 23-48
8. Kiełczewska-Zalewska M., 1972, *Geografia osadnictwa*, PWN, Warszawa.
9. Klimaszewski M., 1972, *Polska południowa góry i wyżyny* [w:] Klimaszewski M. (red.), *Geomorfologia*, PWN, Warszawa.
10. Kondracki J., 2001, *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa.
11. Kowicki M., 2004, *Wybrane zagadnienia planistyczno-przestrzenne kształtowania wsi beskidzkiej ze szczególnym uwzględnieniem problemów architektoniczno-krajobrazowych* [w:] Myga-Piątek U. (red.), *Przemiany krajobrazu kulturowego Karpat. Wybrane aspekty*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 3, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 144-155.
12. Kubica M., 2003, *Widoki Żywca i Żywiecczyny*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec.
13. Łajczak A., 2004, *Etapy kształtowania się krajobrazu kulturowego gór w układzie wysokościowym, na przykładzie masywu Pilska w Beskidzie Żywieckim* [w:] Myga-Piątek U. (red.), *Przemiany krajobrazu kulturowego Karpat. Wybrane aspekty*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 3, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 11-33.
14. Myga-Piątek U., 2001, *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*, Przegląd Geograficzny, t. 73, z. 1-2., s. 163-176.
15. Oszczypko N., 1995, *Budowa geologiczna. Rzeźba* [w:] Warszzyńska J. (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, Wyd. Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 15-22.
16. Plit J., 2004, *Przeobrażenia krajobrazów kulturowych Karpat Polskich dawniej i dziś*, [w:] Myga-Piątek U. (red.), *Przemiany krajobrazu kulturowego Karpat. Wybrane aspekty*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 3, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 33-43.
17. Poniedziałek Z., 1980, *Procesy osadnicze w Państwie Żywieckim 1608-1790. Karta Groni*, t. IX-X, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec.
18. Setkowicz J., 1961, *Żywieckie szafasy halne* [w:] Krygowski W. (red.) *Wierchy*, PTTK, Komisja turystyki Górskiej, zarząd główny PTTK, Kraków.
19. Skiba S., 1995, *Pokrywa glebowa* [w:] Warszzyńska J. (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda*, Kraków, s. 69-77.
20. Tkocz M., 2007, *Rozwój zagospodarowania turystycznego w dolinie górnej Soły* [w:] Myga-Piątek U. (red.), *Przemiany krajobrazu kulturowego Karpat. Wybrane aspekty*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 7. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, s. 438-448.
21. Tylkowa D. (red.), 1991, *Górale Beskidu Żywieckiego*. PAN, Kraków.
22. Ziętara T., 1999, *Krajobraz Ziemi Żywieckiej*, PZWS, Warszawa.